

Een onbekend werk van Hendrik van Lunteren (1780-1848): Sterkenburg

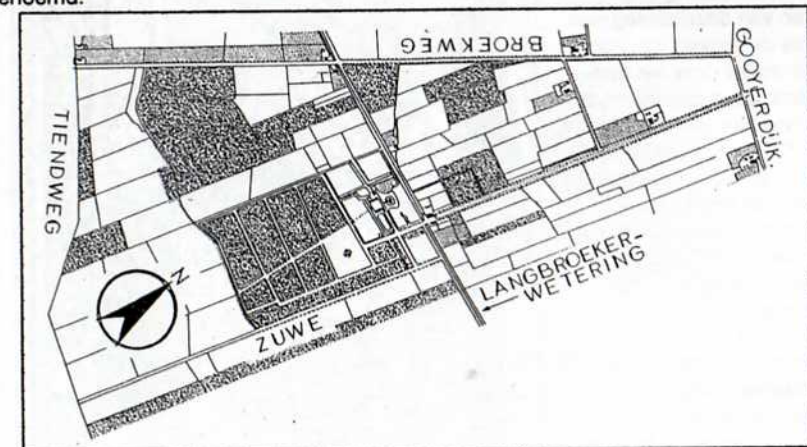
T. Wit

In het archief Sterkenburg, aanwezig in het Rijksarchief te Utrecht, is een anoniem ontwerp van het park van het kasteel Sterkenburg te Driebergen te vinden. Nader onderzoek heeft uitgewezen dat dit ontwerp van de hand van Hendrik van Lunteren is. Het ontwerp is rond 1830 te dateren.

Eerst volgt een uiteenzetting over het landgoed en park van Sterkenburg. Een indeling wordt gegeven aan het park via cijfers die overeenkomen met de bijgaande afbeeldingen. Hierna volgt een verslag van de motieven waarom dit en andere ontwerpen als zijnde van Hendrik van Lunteren mogen gelden.

Sterkenburg: Het park tot 1829

Het oorspronkelijke gebied van Sterkenburg, dat vermoedelijk in de middeleeuwen tijdens de ontginningen in het Langbroeker Weteringgebied ontstaan is, heeft de vorm van een taartpunt (zie afb. 1). Door de situering van dit gebied, dat op een draaipunt van de strookontginningen langs de Langbroekerwetering ligt, heeft het deze vorm verkregen. In het oosten sluiten de strookontginningen vanuit Langbroek aan op de lange zijden van de 'taartpunt' en westelijk gaan de ontginningen richting Driebergen en Odijk. Het gebied van de zogenaamde 'Heerlijkheid Sterkenburg' was oorspronkelijk om en nabij de 195 morgen groot. Na de uitbreiding besloeg het een gebied dat noord-zuid 2,6 km. diep, noord 0,5 km. breed en zuid 1,4 km. breed was. In het midden ligt het kasteel, aan de Langbroekerwetering, die het gebied van west naar oost doorsnijdt. In het zuiden lag de Tiendweg, de weg naar Bunnik-Wijk bij Duurstede. Westelijk lag de ontginningsweg, komend vanuit Werkhoven, de Broekweg. In het noorden lag de Gooyerdijk, zuidoostelijk de Zuwe en vrijwel midden door het noordelijk deel vanaf het kasteel naar de Gooyerdijk lag de Bergsteeg of Berglaan, die later de Sterkenburgerlaan werd genoemd.

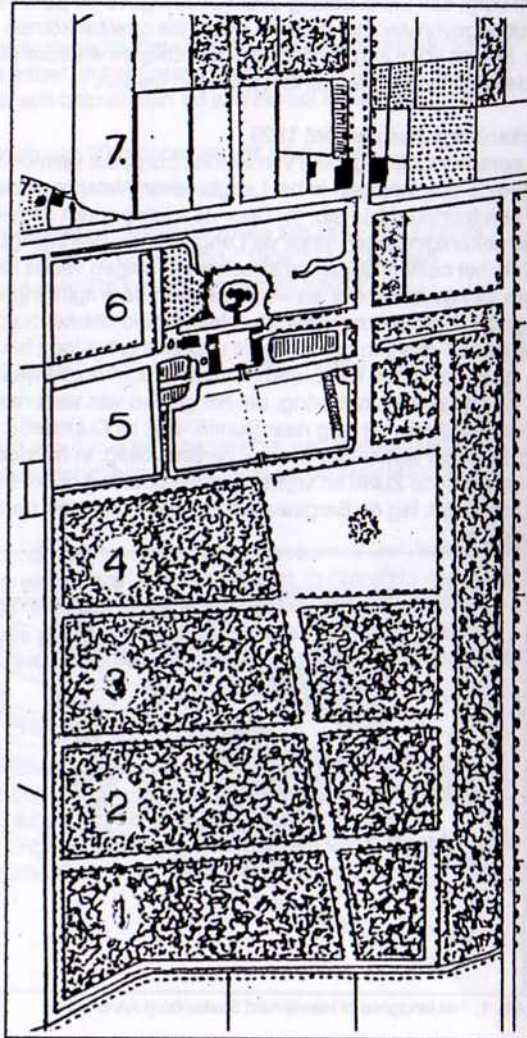
Afb. 1. Het landgoed of Heerlijkheid Sterkenburg Anno 1829.

Blijkens een kaart uit 1718 van Justus van Broekhuysen zijn vermoedelijk in het begin van de 17e eeuw, zuidelijk van de Langbroekerwetering en westelijk van de Zuwe, in de nabijheid van het kasteel een aantal rechthoekige vakken ontstaan. Het gaat hier om zes vakken die met hun lange zijden dwars op de ontginningsstroken zijn gesitueerd. De vakken hebben een formaat van ongeveer 400 meter lang en 100 à 110 meter breed. Eromheen liggen paden of lanen. Van zuid naar noord zijn vier van deze zes vakken door hakhout bezet. In het vijfde vak west ligt een weide met in het midden boomgaarden die in vijf delen zijn gegroepeerd. Oostelijk sluit een berceau of galerij de boomgaarden van een stuk met hakhout af. Het zesde vak bevat het kasteel met het voorplein en de slotgracht in het centrale stuk, in het westen ligt een door water omgeven boomgaard en in het oosten zijn een oprijlaan, hakhout en een weiland te vinden. Dit zesde vak grenst noordelijk aan de Langbroekerwetering en aan de overzijde van de Wetering ontwikkelde zich als het ware een zevende vak maar dit bleef samen met de ontwikkeling van het centrale deel van het vak steken.

Opmetingen van het kadaster uit 1829 tonen nog de structuur van de formele aanleg die binnen het stelsel van de zeven vakken in de 18e eeuw ontstond (zie afb. 2). Een van de belangrijkste elementen van deze aanleg was een as die de vakken van noord naar zuid vrijwel door het midden deelde. Deze zogenaamde formele fase had zijn hoogtepunt tussen 1770 en 1790, maar de structuur is in 1829 nog intact. In dat laatste jaar bezoeken, volgens het archief van de voormalige gemeente Sterkenburg, de landmeters van het kadaster Sterkenburg.

Sinds het midden van de 18e eeuw is Sterkenburg het bezit van de familie van Westrenen. Het is dan ondergebracht in een zg. majoraat. Doordat Mr. J. J. van Westrenen van Sterkenburg

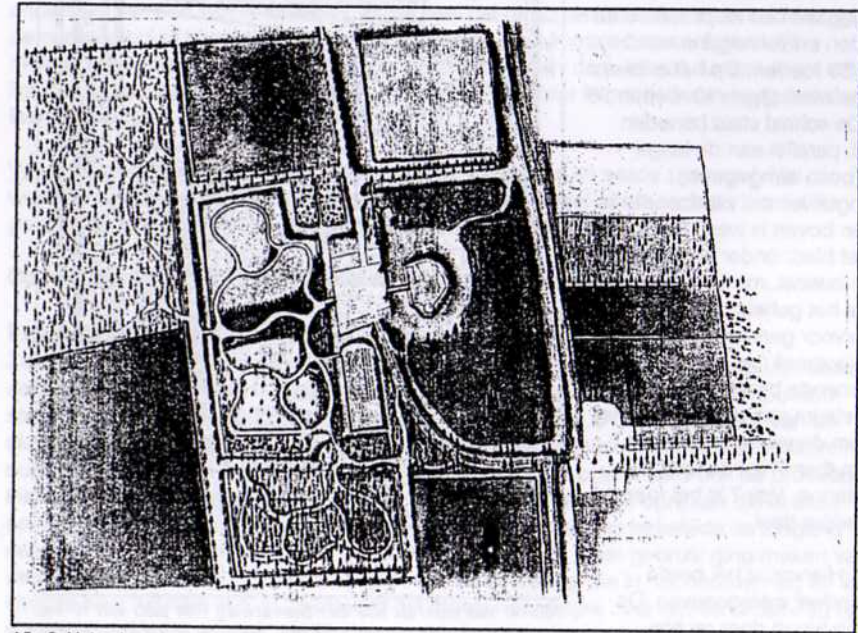
Afb. 2. Het park en bos van Sterkenburg Anno 1829.

in 1827 op 25-jarige leeftijd kinderloos te Florence overlijdt komt het tot het opheffen van het majoraat. Een direct gevolg hiervan is de openbare veiling in 1829 van het kasteel en de bijbehorende gronden. In de catalogus voor deze veiling wordt ten aanzien van het park het volgende vermeld: "Voorts groote tuinen, gedeeltelijk tot moezerij ingerigt, of beplant met uitgezochte vruchtboomen en heestergewassen; -eene weligdragenden boomgaard; -wijders uitmuntende dreven en wandellanen van zware, gave en welig-groeijende eiken-, beuken-, olmen-, esschen-, schietwilgen- en sparrenboomen, benevens uitgestrekte bosschen eene wildrijke jagt opleveren, en zijnde doorsneden en omringd met zuivere en vischrijke vijvers en wateren".

De koper van Sterkenburg, met de omliggende gronden, is het echtpaar Mr. P. A. Hinlopen- Van Westrenen; mevrouw A. M. C. Hinlopen- Van Westrenen is de halfzuster van de erfflater. Dit echtpaar bezit Sterkenburg van 11 november 1829 tot 4 januari 1848, dan verkopen zij Sterkenburg aan Mr. K. J. F. C. Kneppelhout uit Leiden, wiens moeder J. M. Kneppelhout-De Gijselaar het huis reeds vanaf 1841 huurde.

Het ontwerp: Een datering

Mede door het gegeven van de verkoop in 1829 en de kadastrale gegevens uit datzelfde jaar is aan te nemen dat de veranderingen in het park van Sterkenburg pas na 1829 hebben plaatsgehad. Door het gegeven van de verhuur van het kasteel in 1841, wat blijkt uit de belastingtabellen van die tijd, is te concluderen dat het zwaartepunt van de veranderingen tussen 1830 en 1840 heeft gelegen. Het is aannemelijk dat de plannen voor het huis en de tuin aan het begin van deze periode zijn ontworpen, waardoor het ontwerp van de heraanleg van het park op 1830 te dateren is. Afbeeldingen in het

Afb. 3. Het ontwerp.

Rijksarchief te Utrecht tonen aan dat aan het huis een aantal reparaties en veranderingen zijn uitgevoerd. Reeds in 1832 zijn deze werkzaamheden gerealiseerd en vermoedelijk liggen de veranderingen in het park in het verlengde van deze werkzaamheden, waardoor het plan van Hendrik van Lunteren vóór dat jaar te dateren is. Op het plan wordt onder andere nog een deel van de bouwhuizen afgebeeld die na 1832 inmiddels al zijn afgebroken.

Het is mogelijk dat Hendrik van Lunteren ook de hand in de bouwkundige werkzaamheden aan het huis heeft gehad. In 1860 refereert Ch.Kramm in zijn beschrijving van Hendrik van Lunteren naar diens bouwkundige vaardigheid.

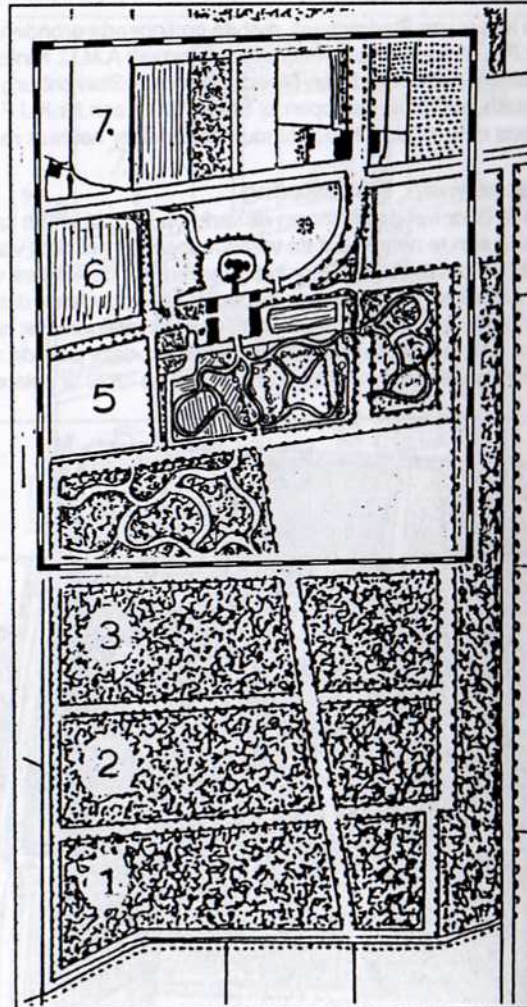
Het ontwerp: Een beschrijving

Het ontwerp is gemaakt op papier met de afmetingen van 89 x 61 cm. (zie afb 3). Rondom de rand is een kaderlijn met zwarte inkt aangebracht. De gebruikte techniek is zwarte inkt en waterverf in verschillende kleuren, voornamelijk licht- en donkergroen, lichtblauw en grijs. Rood of rose komen niet voor. De schaal is in Utrechtse Roeden weergegeven en loopt van 10 tot 0 roeden en vervolgens van 0 tot 10/20/30 roeden. Op het ontwerp vertegenwoordigen 10 roeden 56 mm. De schaal staat beneden rechts, parallel aan de lange zijde (oost) aangegeven.

De lengte van het blad: onder is oost en boven is west. De hoogte van het blad: onder is oost en boven is west.

Omdat het gehele plan binnen de hiervoor genoemde vakken is geprojecteerd (zie afb. 4) volgt de komende beschrijving hiervan het systeem van die vakken. Het gaat om de vakken 4, 5, 6 en 7. Tussen 6 en 7 ligt de Langbroekerwetering. Vak 7 is het meest noordelijke deel.

Vak 7: Hiervan is het brede middendeel weergegeven. De indeling wordt door rechte, haaks op elkaar staande lijnen

Afb. 4. Het park en bos van Sterkenburg met plan van H. van Lunteren ingetekend. De blokband geeft de grens van het ontwerp.

bepaald. Het vak bestaat uit twee staande rechthoeken en één vierkant. Van west naar oost zien we een rechthoekige akker, een bos van hetzelfde formaat, een vierkant weiland dat door sloten wordt doorsneden en vervolgens de Laan met het Rechthuis met de aan de overzijde van de laan gelegen arbeiderswoningen. Rond de percelen liggen sloten. De zuidgrens van het vak is de Langbroekerdijk en de Langbroekerwetering.

Vak 6: Van west naar oost; een door water omgeven vierkante akker. Bij het brede middendeel ligt aan de zuidzijde het kasteel en de ronde slotgracht die door bomen wordt omgeven. Verder toont dit middendeel een weiland met enkele boomgroepen. Oostelijk ligt de gebogen oprijlaan die naar het voorplein (zuid) loopt. Langs de oprijlaan zijn op onregelmatige afstanden bomen te zien. Het oostelijk deel wordt door een weiland bepaald. Dit weiland wordt zuidelijk door een rechte laan, die in het westelijk deel als een slingerpad op de gebogen oprijlaan aansluit, begrensd.

Vak 5: Hier ligt het zwaartepunt van het ontwerp. Westelijk ligt een vierkant weiland dat aan drie zijden door rechte lanen (noord, oost en zuid) is omgeven. Het centrale stuk van het brede middendeel wordt door een langwerpige grasveld bepaald. De lange zijden van dit grasveld worden door bomen en struiken omzoomd. Doordat die zijden noordelijk zowel naar oost als west uitwaaiers ontstaan er een trechtersysteem. Dit deel was oorspronkelijk de 18e-eeuwse zichttas. Het grasveld is van noord naar zuid van een slingerpad, waaraan een aantal ovale en ronde groepen heesters liggen, voorzien. Boven de trechter (noord) ligt het voorplein met haar bijgebouwen. Westelijk van de trechter ligt een akker met slingerpaden (ferme ornée). In de noordwesthoek liggen twee kleine rechthoekige schiereilanden met bomen en struiken. Oostelijk van de trechter zien we slingerpaden tussen de bomen en struiken lopen. Die paden reiken over een slotenstelsel die eens onderdeel van een labyrint waren. In het deel dat direct ten oosten van de trechter ligt is de oude galerij of berceau in het stelsel van slingerpaden opgenomen. Noordelijk hiervan ligt op een rechthoekig eiland een moestuin. Aan de zuidkant, tussen vak 4 en 5, ligt een rechte laan die van bomen is voorzien. De trechter is middels een brug met deze laan verbonden.

Vak 4: Dit vak bestaat uit vrijwel gelijke delen die met bos en weide zijn bezet. Het westelijk deel toont een bos met slingerpaden die tweemaal op de rechte, noordelijk gelegen laan aansluiten. Het oostelijk deel is een weidegebied.

Op het origineel is nog vaag een raster met vierkanten van ongeveer 7 x 7 cm. te zien.

Enige conclusies betreffende het ontwerp

Zeker is dat er delen van het ontwerp zijn uitgevoerd. Tot in de jaren zeventig van deze eeuw zijn de paden die in de trechter lagen, evenals de aansluiting naar het noordoosten, intact gebleven. De situering van de huidige moestuin is dezelfde als die van de akker met de slingerpaden in het westelijk middendeel van vak 5. Vermoedelijk stamt het oudste deel van de moestuinmuur ook uit deze periode, mogelijk zelfs ook de broeikas. Het meest ingrijpende onderdeel van het ontwerp is de gebogen oprijlaan die in deze periode tot stand wordt gebracht. Deze nieuwe oprijlaan vergemakkelijkte de toegang naar het voorplein aan deze zijde. Het is mogelijk dat men meer gebruik ging maken van de weg langs de Langbroekerwetering of van de Straatweg die in het noorden lag en van Utrecht naar Arnhem liep. In 1834 werd het meest noordelijke deel van de Broekweg op voorstel van Mr. J.A. Godin van Westrenen van Leeuwenburg verhard. Hierdoor kon men

naast gebruik te maken van de Sterkenburgerlaan ook via de Broekweg naar de Straatweg gereden worden. Voordat de gebogen oprijlaan tot stand kwam passeerde men bij het kasteel eerst een haakse bocht in de laan alvorens men het voorplein bereikte.

Dat er mogelijk sprake is van een gedeeltelijke uitvoering van het ontwerp is eigenlijk al af te lezen aan het ontwerp zelf, met andere woorden met weinig wijzigingen veel effect bereiken.

Buiten de gebogen oprijlaan, die mogelijk ook een utilitaire functie had, is er bijna geen structurele wijziging in de situatie beoogd. Alles wordt gegroepeerd binnen de bestaande structuur uit het begin van de 17e eeuw, zelfs de zichtas blijft bijna geheel intact. Op het ontwerp wordt het dempen van kanalen of sloten weergegeven, ook dit is deels gerealiseerd, onder andere is een kanaal in het oostelijk deel van vak 5 nog steeds intact terwijl het op het ontwerp niet voorkomt. Dit deel van het ontwerp sluit aan op een vroege fase van een landschappelijke aanleg op Sterkenburg in de periode 1770-1790 en beoogde een uitbreiding hiervan. Vanwege het kanaal dat nog intact is, is het de vraag wat van het ontwerp in dit deel van het park werkelijk gerealiseerd is. Zeker is dat het plan ten aanzien van de weide in vak 4 niet gevolgd is. Voor 1829 was hier een weide, op de plaats waar een sterrebos aanwezig was, ontstaan. In het centrum van dit bos(je) stond een cirkel van eiken waarvan tot op heden nog een (dode) eik aanwezig is. Hoe dan ook, als J.B.Christmeijer in 1837 Sterkenburg bezoekt noemt hij het "een prachtig slot met zijn sterk en hoog rondeel en smaakvol aangelegd park, te midden van breede grachten".

Een ontwerp van Hendrik van Lunteren?

De methode die is gevolgd om tot een conclusie te komen ten aanzien van de maker van het ontwerp in het archief van Sterkenburg heeft twee fasen en wel als eerste: een onderzoek in de breedte. Verschillende plannen die een weergave van de landschapsstijl vertoonden zijn vergeleken. Een hindernis was de vrij ouderwetse stijl van het plan dat op het eerste gezicht een ontwerp van rond 1800 scheen te zijn. De combinatie van de 17e-eeuwse structuur van Sterkenburg en de 'heftig' slingerde paden in het ontwerp versterkten het idee dat het mogelijk een vroeg ontwerp kon zijn. Ook het gegeven dat in 1790 een wisseling van eigenaren plaats had op Sterkenburg (Mr.J.A. van Westrenen van Sterkenburg overleed toen) wijst in deze richting. J.G.Michaël en de Zochers vielen na vergelijking af. Met beeldmateriaal werden bijvoorbeeld P.W.Schonck met zijn ontwerp van Het Loo (1781) en J.P.Posth met zijn ontwerp voor Verwolde (± 1800) kandidaat. Vergelijking van techniek en handschrift waren bij de selectie belangrijke factoren, waardoor beiden afvielen. Via Posth liep het spoor naar Rhederoord (1797-98) waarvan veel later een ontwerp van de hand van Hendrik van Lunteren voorhanden was. Slechts via beeldmateriaal ontstond het vermoeden dat Hendrik van Lunteren een goede kandidaat kon zijn.

Als tweede was er: een onderzoek in 'detail'. Gelukkig waren gegevens en tekeningen om dit onderzoek te kunnen verrichten voorhanden. Vergeleken zijn;

- Brakel: Rijksarchief Gelderland, met opschrift van W. van Dam en Brakel (één tekening),
- Groenhoven a/d Vecht; Rijksarchief Utrecht, toeschrijving H.M.Tromp (twee tekeningen),
- Randenbroek: Gemeente-archief Amersfoort, gesigineerd (drie tekeningen),
- Rhederoord: Speciale Collecties Landbouw Universiteit Wageningen, gesigineerd (één tekening),
- Het Velde: Particuliere Collectie, in bruikleen bij de Stichting Gelderse Kastelen Arnhem,

toeschrijving U.A.Mehrtens (één tekening).

De verschillende schalen van de tekeningen bemoeilijkt het om tot een vergelijking van het een en ander te komen. Het totaalbeeld van de tekening wordt door het formaat van bijvoorbeeld de getekende bomen beïnvloed. Hier volgt een voorbeeld van de verschillende schalen;

Sterkenburg: 10 Utrechtse Roeden = 56 mm. op het ontwerp, Groenhoven: 10 Roeden = 47 mm., Het Velde: 10 Rhijnlandse Roeden = 17 mm..

Een ander aspect is de verschillende lengtematen die gebruikt worden en wel Roeden, Utrechtse Roeden, Rhijnlandse Roeden en Nederlandse Ellen (Rhederoord).

De methode waarmee de ruimtelijke indeling wordt gemaakt verschilt natuurlijk ook.

Omstandigheden, bepaald door de plek waar het ontwerp betrekking op heeft, hebben bijgedragen aan deze verschillen en waarschijnlijk moesten ook de verschillende wensen van de diverse opdrachtgevers in beeld gebracht worden.

Het formaat van de bladen waarop de ontwerpen gemaakt zijn komt bij een aantal deels overeen. Bijvoorbeeld bij Groenhoven is het formaat ongeveer 63 x 95, bij Sterkenburg ongeveer 61 x 89 en bij Het Velde ongeveer 63 x 46 ($= 1/2 \times 92$).

In het kleurgebruik zijn tevens overeenkomsten te bespeuren. De ontwerpen van Sterkenburg, het grote blad van Groenhoven en Het Velde komen qua kleur allen "uit één potje". Kleurovereenkomsten zijn ook bij andere ontwerpen te vinden, maar bij voornoemde drie zijn deze in één blik te overzien. Brakel valt geheel buiten de groep. De kleuren van dit ontwerp wijken totaal af en hier heeft een soort blauw, dat niet geheel in overeenstemming met de andere ontwerpen is te brengen, de overhand. Een algemene noemer van alle werken is het handschrift, zowel bij de letters en cijfers, als bij de wijze waarop bomen, struiken, water, bankjes en bijvoorbeeld heesters zijn getekend in letterlijke zin. Vooral de typische wijze waarop sparren of dennen zijn getekend vormt een goed aanknopingspunt, ook als ze met tijdgenoten en collega's worden vergeleken. Bij de weergave van water, beken, kanalen enzovoort zijn vrijwel bij alle tekeningen overeenkomsten aan te treffen. Licht/donkereffecten vanuit het midden van het water naar de kanten, waarbij de streepjes in de lengterichting zijn geplaatst, komen zowel bij Groenhoven, Randenbroek en Sterkenburg voor. Bij Het Velde ontbreken die streepjes, zo ook bij één tekening van Groenhoven, maar de licht/donker-methode is identiek. Bij de bomen is vooral de tekenwijze van de sparren opvallend, de stam als een verticale lijn met de takken horizontaal (haaks) ertegen aangeplaatst. Dit is bij alle tekeningen het geval.

Nu het werkelijke handschrift; de letters en cijfers. Bij de beoordeling van het tekenwerk en het handschrift is rekening gehouden met bijvoorbeeld de mode en een methode die in een bepaalde tijd gangbaar is geweest, met andere woorden de overeenkomsten zijn met een zekere terughoudendheid bekeken. Het is daarom dat naar typische afwijkingen is gekeken tezamen met de overeenkomsten. Dit geeft bijvoorbeeld overeenkomsten ten aanzien van de schrijfwijze van de 'R', bij woorden als Randenbroek, Rhijnlandse Roeden (Het Velde) en Roeden (Sterkenburg en Groenhoven, bij beiden is vrijwel geen verschil te zien).

Bij de cijfers die bij de schalen zijn geschreven zijn er overeenkomsten die de aanname dat deze van dezelfde hand zijn rechtvaardigen, slechts het gesigineerde ontwerp van Rhederoord wijkt hiervan af. Een opvallende afwijking in de schrijfstijl, waaraan het persoonlijke handschrift van Hendrik van Lunteren te herkennen is, is de naar "achter vallende" 4 in de schalen. Alle cijfers hebben verticale of een meer naar rechtshellende positie, slechts het cijfer 4 helt naar links en lijkt ten opzichte van de andere cijfers

"achterover te vallen" en heeft dus een meer naar links hellende positie. Deze specifieke 4 komt voor op de ontwerpen van Brakel, Groenhoven, Randenbroek, Sterkenburg en Het Velde. Slechts bij Rhederoord is hier helemaal geen sprake van, maar hier wijkt de schaal ook geheel van de andere ontwerpen af, het is het enige ontwerp in Nederlandse Ellen. Bij Het Velde is de "naar achter vallende" 4 alleen in het kleine deel van de schaal aanwezig en heeft de 4 in het langere deel van de schaal dit kenmerk niet.

Het bovenstaande leidt tot de conclusie dat het ontwerp van Sterkenburg tot het oeuvre van Hendrik van Lunteren gerekend mag worden, evenals de ontwerpen van Groenhoven en Het Velde. Om vast te stellen dat men met een ontwerp van Hendrik van Lunteren te maken heeft zijn algemene indrukken, zoals het totaalbeeld evenals een mogelijke datering dat uitsluitel kan geven, van belang. Papiergebruik kan een mogelijk aanknopingspunt zijn bij bijvoorbeeld uitsluiting, maar de verschillen zijn aanwezig. Zo is het ontwerp van Sterkenburg op ruwer papier dan de andere ontwerpen gemaakt en is de tint witter.

Samen met de totale indruk zijn de tekenwijze en uitvoering van bijvoorbeeld de bomen en water van belang samen met de opvallende tekenwijze van de sparren. Hierbij voegt zich het handschrift; de veelvoorkomende R en de typische weergave van het cijfer 4. Deze combinatie maakt het mijn inziens mogelijk om tot een vaststelling te komen of een ontwerp wel of niet van de hand van Hendrik van Lunteren is.

Tijdens het onderzoek viel op dat de methode die Hendrik van Lunteren gebruikt om zijn ontwerpen in beeld te brengen, maar bijvoorbeeld ook structuren in zijn ontwerpen, veel overeenkomst hebben met de voorbeelden die Gijsbert van Laar in zijn "Magazijn van Tuinsieraaden" heeft laten afdrukken. Bij het ontwerp van Sterkenburg is dit onder andere het geval; het model van de perken waar de paden omheen gesitueerd zijn, de streepjes in lengterichting langs de waterkanten, de wijze waarop zitplaatsen/banken worden weergegeven en de treurwilgen langs de waterkanten (Sterkenburg, Groenhoven en Randenbroek). Heuvels of uitzichtplaatsen worden gelijk aangegeven terwijl het handschrift, weliswaar in druk, bij de schalen overeenkomt. Zou Hendrik van Lunteren als leerling bij Gijsbrecht van Laar gewerkt hebben en mogelijk ook zijn bijdrage aan het "Magazijn van Tuinsieraaden" hebben geleverd ?

Met dank aan mw.C.Backx, dhr.J.C.Bierens de Haan, mw.C.Oldenburger-Ebbers, dhr.D.T.Koen, mw.P.Lammertse-Tjalma, dhr.W.G.J.M.Meulenkamp, dhr.H. de Lanoy Meijer, Jhr.&mw.J.W.Steengracht van Oostcapelle-Utermöhlen, mw.M.C.G.Walland-Diemont en de medewerkers van de archieven te Amersfoort, Arnhem en Utrecht.